

Իրաք 2003-2007

Իրաքյան հարցին նվիրված ամերիկյան նորագույն հոդվածների տեսություն

Հնարավոր դաշինք բեն Լադենի ու Սադդամ Հուսեյնի միջև⁵³

Սադդամ Հուսեյնի իշխանության տապալումից 4 տարի անց շատ մասնագետներ ու քաղաքական գործիչներ եկան այն եզրակացությանը, որ Իրաքի և ալ-Կաիդայի միջև համագործակցություն չի եղել:

2003թ. մարտի 17-ին ԱՄՆ նախագահ Ջ. Բուշը հայտարարեց՝ եթե Իրաքի նախագահը 48 ժամվա ընթացքում չլքի իշխանությունը, ԱՄՆ-ը կանցնի հարձակման: ԱՄՆ-ը հայտարարում էր, որ Իրաքը տիրապետում է զանգվածային ոչնչացման զենքի, որին ի վերջո կարող են տիրանալ նաև ահաբեկչական խմբավորումները, այդ թվում՝ ալ-Կաիդան: Ալ-Կաիդայի ու Իրաքի միջև դաշինքի ձևավորման վախն Իրաքի դեմ պատերազմն արդարացնելու հիմնական փաստարկն էր՝ Ալ-Կաիդայի կողմից Նյու Յորքի ու Վաշինգտոնի վրա կազմակերպած հարձակումների թարմ հիշողությամբ: Բուշի վարչակազմը պարբերաբար հայտարարում էր, որ այդ համագործակցությունն արդեն սկսվել է: Մասնավորապես, ԱՄՆ փոխնախագահ Ռիչարդ Չեյնին հայտարարեց, որ ահաբեկչական խմբավորումների ու անօրինական ռեժիմների միջև համագործակցությունն ուղղված է ԱՄՆ-ի դեմ:

Իրաքի ազատագրման գործողությունից 4 տարի անց վերոնշյալ փաստարկները մնում են չհիմնավորված. նախ՝ հայտնաբերված չեն զանգվածային ոչնչացման զենքի պաշարներ, երկրորդ՝ 9/11 կոմիտեի հայտարարության համաձայն՝ ալ-Կաիդայի ու Իրաքի իշխանությունների միջև կապը հաստատող շատ թույլ ապացույցներ կան, թեև ցածր մակարդակի շփումներ եղել են, սակայն հովանավոր-հովանավորյալ հարաբերությունը նրանց միջև չի եղել:

Այս կապի բացակայությունը հիմնականում բացատրվում է Սադդամի ու բեն Լադենի միջև գաղափարական սուր տարբերություններով: Բեն Լադենի ելույթների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նա խիստ քննադատաբար է մոտենում Մերձավոր Արևելքի մի շարք բռնապետություններին, հատկապես Իրաքի

⁵³ Navin A. Barat, Daniel Ertley, Chansonette Hall, Mark Lancaster, "Perfect Allies? The Case of Iraq and Al Qaeda", *International Studies Perspectives (International Studies Association)*, Volume 8, Issue 3, August 2007: 272-287.

բա'ասստական իշխանությանը: Բեն Լադենն այնքան թշնամաբար էր մոտենում Սադդամին, որ 1990թ. Քուվեյթի պատերազմից հետո նրա դեմ սուրբ պատերազմ սկսելու կոչ արեց: Նա Սադդամին համարում էր խոչընդոտ իսլամական խալիֆաթի կառուցման ճանապարհին: Սադդամի ու բեն Լադենի միջև տարաձայնությունները հարց են առաջացնում. ինչպե՞ս կարող էին գաղափարապես երկու տարբեր կողմեր համաձայնության գալ այնպիսի կարևոր խնդրի շուրջ, ինչպիսին ռազմական դաշինքն է:

Բայց պատմությունը վկայում է, որ գաղափարապես հակադիր կողմերը, երբեմն իսկապես ձևավորում են դաշինքներ: Դրա վառ օրինակն ԱՄՆ-ի ու ԽՍՀՄ-ի համագործակցությունն էր 2-րդ աշխարհամարտի ժամանակ ընդդեմ ընդհանուր թշնամու՝ ֆաշիստական Գերմանիայի: Նույն կերպ Ադոլֆ Հիտլերը դաշինք կազմեց Ճապոնիայի հետ՝ չնայած որ ճապոնացիներին արիացիներ չէին համարում: Նման օրինակները թեև բազմաթիվ չեն, սակայն փաստորեն գոյություն ունեն: Օրինակները բազմաթիվ են, երբ գաղափարապես տարբեր երկու կողմերից կազմված դաշինքի մի կողմը պետություն կամ պետական գործիչներ չեն. օրինակ՝ ԱՄՆ-ը հրապարակայնորեն օժանդակում էր աֆղանական մուջահիդներին ընդդեմ սովետական ուժերի՝ չնայած որ այդ խմբավորումների մեծ մասն, ըստ էության, հակաամերիկյան էր:

Այս օրինակներից ելնելով՝ կարելի է հարցադրել. արդյո՞ք բեն Լադենը, չնայած գաղափարական խորը հակադրությունների, չէր կարող դաշնակցել Սադդամի հետ: Չէ՞ որ կար ընդհանուր թշնամի: Բեն Լադենի համար գլխավոր նպատակն ԱՄՆ-ին Մերձավոր Արևելքից դուրս հանելն էր, իսկ Սադդամի համար ԱՄՆ-ի ներկայությունն սպառնում էր թե՛ իր ազգային ինքնիշխանությանը, թե՛ տարածաշրջանային հիմնական ուժ լինելու իր ցանկությանը: Երկու կողմերի համար էլ ԱՄՆ-ի հեռացումը տարածաշրջանից նշանակում էր դիրքերի ամրապնդում:

Այսպիսով, թվում է՝ երկու կողմերն էլ ունեին համագործակցության դրդապատճառներ, այդուհանդերձ Սադդամ Հուսեյն-բեն Լադեն դաշինքը ձախողվեց, և դրա համար կային լուրջ պատճառներ:

Մինչև դրանք քննարկելը, փորձենք հստակեցնել՝ ինչ է նշանակում ահաբեկչությանը պետական հովանավորություն տրամադրել: Տվյալ դեպքում գործ

ունենք դաշինքի այն ձևի հետ, որի մի կողմը ոչ պետական գործիչ է, այսինքն՝ համագործակցում են տարբեր կարգավիճակ ունեցող ուժեր: Կարելի է ասել, որ պետական հովանավորչությունն այս դեպքում նպատակ ունի ռազմական կարողությունը հզորացնելուն ուղղված համատեղ գործունեություն իրականացնել: Ենթադրենք՝ ահաբեկչական գործողությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է երկու պայման՝ ռազմիկներ և զենք: Հնարավոր է՝ ահաբեկչական խմբավորման առաջնորդներն ավելի հաջող են գործում զինվորներ հավաքագրելու, քան զինարտադրության գործում: Հովանավոր պետությունն էլ, հակառակը, զինարտադրության մեջ արդյունավետ է գործում, սակայն դժվարանում է զինվորներ հավաքագրել: Եթե խմբավորումն ու պետությունը գործեն որպես համատեղ արտադրողներ, ապա կկարողանան և՛ ավելի շատ զենք արտադրել, և՛ ավելի շատ կովոդներ ձեռք բերել: Երբ ահաբեկչական խմբավորումը ձեռք է բերում մեծ քանակությամբ զենք ու ահաբեկիչներ, ավելի հեշտությամբ է զիջումներ ձեռք բերում պետությունից, որն արդեն թիրախ է արտաքին ուժի կողմից: Հովանավորի ու հովանավորչալի միջև աստիճանաբար ձևավորվում է «անվտանգություն-վերահսկողություն» փոխզիջումային կապը: Հովանավոր պետությունն ահաբեկչական խմբի համար ապահովում է անվտանգություն, երբեմն՝ ինֆորմացիա և մարզումներ: Փոխարենը հովանավոր պետությունը որոշակի հսկողություն է սահմանում ահաբեկչական գործողությունների վրա: Քանի որ պետությունն ինքն է տրամադրում զենք ու մարզումների հնարավորություն տալիս, ապա այն կարող է որոշել նաև, թե երբ և որտեղ պետք է իրականացվեն գործողությունները, որն է լինելու թիրախը և այլն:

Չնայած նմանատիպ համաձայնությունները շահավետ են երկու կողմերի համար էլ, պատմությունը ցույց է տալիս, որ նման դաշինքները շատ հաճախ տիրահոյակ ավարտ են ունենում: Շատ դեպքերում կողմերը հրաժարվում են ստանձնած պարտավորություններից: Մի օրինակ. երբ Կուբայում Ֆիդել Կաստրոն վերցրեց իշխանությունը, շատ կուբացիներ անցան ԱՄՆ՝ ապաստարան գտնելու: Կենտրոնական հետախուզական վարչությունը վտարվածներին ապահովեց զենքով ու մարզումներով՝ հուսալով, որ նրանք կկարողանան իշխանությունը ետ վերցնել Կաստրոյից: 1961թ. ապրիլի 15-ին նրանք փորձեցին ներխուժել Կուբա: Երբ Կաստրոյի

հակառակորդները թվային առավելություն ձեռք բերեցին, ԱՄՆ-ից օդային ուժ պահանջեցին՝ համոզված լինելով, որ վերջինս անպայման օգնություն կուղարկի: Սակայն Ջոն Քեննեդին չզնայ այդ քայլին, որի արդյունքում Կաստրոյին հեռացնելու ջանքերը ձախողվեցին:

Այս օրինակը վկայում է՝ ոչ մի երաշխիք չկա, որ կողմերը չեն խախտելու համաձայնության պայմանները: Երկու կողմերն էլ իրենց պարտականությունները խախտելու համար դրդապատճառներ կարող են ունենալ: Ահաբեկիչների համար գործում է այն ռիսկը, որ պետությունը կարող է խզել համագործակցությունը, երբ այն շատ թանկ է կամ երբ ավելի հարմար առիթներ են ստեղծվում խնդիրների լուծման համար: Սակայն պետությունը ևս, հովանավորելով ահաբեկիչներին, մեծ ռիսկի է դիմում: Մինչև հովանավորություն ստանալը, ահաբեկչական խումբը կարող է շատ թույլ լինել, սակայն պետական հովանավորչության շնորհիվ այն կարող է հզորանալ և չափազանց ագրեսիվ դառնալ թիրախի նկատմամբ՝ դուրս գալով պետության վերահսկողությունից: Մի օրինակ ևս. 1967թ. վեցօրյա պատերազմի արդյունքում Իսրայելը Հորդանանից գրավեց Արևմտյան Ափն ու Արևելյան Երուսաղեմը: Այս պարտությունից հետո Հորդանանը կարգադրեց Պաղեստինի ազատագրման կազմակերպությանը դադարեցնել ահաբեկչական գործողությունները՝ վախենալով Իսրայելի կողմից նոր հարձակումներից: ՊԱԿ-ը (Պաղեստինի ազատագրական կազմակերպություն), գիտակցելով, որ հարվածները, միևնույն է, կրելու է Հորդանանը, ազատ իրականացնում էր իր գործողությունները՝ Հորդանանին ներքաշելով Իսրայելի հետ նորանոր կոնֆլիկտների մեջ: Այսպիսով, սկզբնապես սատարելով ՊԱԿ-ին՝ Հորդանանը նրան հզորացրել էր այն չափ, որ կառավարելն այլևս անհնար էր դարձել:

Վստահելիության չափորոշիչներ:

Պատասխանելու այն հարցին, թե ինչու բեն Լադենն ու Սադդամ Հուսեյնը չեն դաշնակցել, ուսումնասիրենք այն գործոնները, որոնք խոչընդոտում էին միմյանց նկատմամբ վստահության ձևավորմանը: Վստահության աստիճանը որոշելու համար պետք է հաշվի առնել հետևյալ 4 հիպոթեզը:

Ընդհանրապես միջազգային ասպարեզում համագործակցությունների հավանականությունը մեծ է, եթե կողմերը գիտեն, որ իրենց համագործակցությունն

ունի ապագա: Այդ դեպքում միմյանց հետ աշխատում են հաստատուն ու կայուն ուժեր: Այն, որ ահաբեկչական խմբավորումները հաճախ երկար կյանք չեն ունենում, և՛ պետությանը, և՛ խմբավորումներին ստիպում է հետապնդել կարճաժամկետ նպատակներ և ոչ թե աշխատել երկարաժամկետ ծրագրերի վրա:

Հիպոթեզ 1. Ալ-Կաիդայի ու Իրաքի միջև համագործակցության հավանականությունը մեծ կլինի, եթե կողմերը համոզված լինեն միմյանց կենսունակության ու կայունության մեջ:

Համագործակցության երկրորդ գործոնը հեղինակությունն է: Խաղացող կողմերը շատ հաճախ հենվում են միմյանց նախկին վարքի վրա: Կարևոր է, թե ինչպես են նրանք նախկինում վարվել իրենց գործընկերների հետ: Սադդամի հետ համագործակցության նպատակահարմարությունը որոշելիս բեն Լադենն անպայման հաշվի կառնե՝ արդյո՞ք նա հավատարիմ է եղել իր նախկին դաշնակիցներին: Նույն մտավախությունը պետք է ունենար նաև Սադդամը: Եվ եթե նրանցից որևէ մեկը նախկինում խախտել է պարտականություններն իր դաշնակցի նկատմամբ, ապա համագործակցելու հավանականությունը նվազում է:

Հիպոթեզ 2. Ալ-Կաիդայի ու Իրաքի միջև համագործակցության հավանականությունը մեծ կլինի, եթե բարձր լինե՞ր վստահելի գործընկեր լինելու նրանց հեղինակությունը:

Երբեմն համագործակցությունը շատ թանկ է արժենում երկու կողմերի համար էլ: Օրինակ՝ համագործակցելով իրաքյան պետության հետ՝ ալ-Կաիդան կկորցնե՞ր իր ինքնիշխանությունը, որը թույլ կտար Սադդամին ինֆորմացիա տալ ԱՄՆ-ին կամ ճնշել ալ-Կաիդային՝ փոխարենը զիջումներ ստանալով ԱՄՆ-ից: Այս ռիսկը հաշվի առնելով՝ բեն Լադենը չէր համագործակցի Սադդամի հետ: Իրաքն, իր հերթին գիտակցելով, որ ալ-Կաիդան այնքան մոլի է իր գործողություններում, որ չի ենթարկվելու իր կարգադրություններին՝ կոնֆլիկտներ առաջացնելով ԱՄՆ-ի հետ, չէր համագործակցի ալ-Կաիդայի հետ: Մի կողմը կորցնում է իր ինքնիշխանությունը, մյուսը՝ վերահսկողությունը, ինչը թույլ է տալիս խախտել պարտավորությունները միմյանց նկատմամբ:

Հիպոթեզ 3. Ալ-Կաիդայի ու Իրաքի միջև համագործակցության հավանականությունը փոքր էր, քանի որ մեծ էր միմյանց նկատմամբ պարտավորությունները խախտելու հավանականությունը:

Համագործակցության հավանականությունը հաշվարկելիս՝ հարկ է հաշվի առնել կողմերի պահանջն այդ համագործակցության նկատմամբ: Եթե հակառակորդին միայնակ հակադրվելու գինը երկու կողմերի համար էլ շատ ծանր է, ապա նրանք, ամենայն հավանականությամբ, կփորձեն դաշնակցել, նույնիսկ եթե այդ համագործակցությունը վստահելի չի համարվում:

Բեն Լադենը, հայտնվելով անելանելի վիճակում, կարող էր դաշնակցել Սադդամի հետ: Նմանապես Սադդամը կարող էր համագործակցել բեն Լադենի հետ՝ չեզոքացնելու ԱՄՆ-ի հետ հնարավոր կոնֆլիկտը:

Հիպոթեզ 4. Դաշնակցելու հավանականությունը մեծանում է, եթե ալ-Կաիդայի ու Իրաքի համար չափազանց ծանր է վճարել status quo-ի գինը:

Մինչ այս հիպոթեզերն Իրաքի ու ալ-Կաիդայի դեպքում առանձին քննարկելը, դիտարկենք համագործակցության արդյունավետությունը կողմերի համար: Իրաքն ալ-Կաիդային կարող էր օգտագործել իր արտաքին քաղաքականության նպատակներն իրականացնելու համար: Իրաքին խանգարում էր ԱՄՆ-ի ռազմական ներկայությունը Սաուդյան Արաբիայում և հատկապես Իրաքի թռիչքային գոտում գործելու ԱՄՆ-ի կարողությունը: Սադդամը միայնակ չէր կարող լուծել այս հարցը: Նա հնարավորություն չունեի իր ուժերը սաուդական սահմանին մոտեցնել: Ալ-Կաիդան նրան կարող էր օգնել ոչ միայն ուղղակի ռազմական ուժով, այլև սաուդական կողմի վրա ճնշում գործադրելով, որպեսզի վերջինը հրաժարվի ԱՄՆ-ի ներկայությունից, մանավանդ որ այդ ներկայությունն այնքան էլ ընդունելի չէ սաուդական հասարակության համար: Բեն Լադենը կարող էր օգտագործել այս զգացական կողմը՝ ռազմական համալրման գործն ավելի ինտենսիվ դարձնելու համար: Եթե բեն Լադենի կոչերի շնորհիվ ըմբոստության ալիքն ուժեղանար, ապա սաուդական իշխանությունը գուցե ստիպված լիներ վերանայել իր ամերիկամետ դիրքորոշումը:

Բեն Լադենի համար ևս համագործակցությունը շահավետ կողմեր ունենալու նրա գործունեության համար Իրաքը շատ հարմար էր՝ գտնվելով աշխարհաքաղաքական-ռազմավարական հարմար դիրքում՝ Մերձավոր Արևելքի ու արևմտյան Ասիայի խաչմերուկում: Իրաքի տարածքն օգտագործելով՝ բեն Լադենը հեշտությամբ կարող էր ներթափանցել Սաուդյան Արաբիա: Բացի այդ, օգտագործելով իրաքյան ռազմական կարողությունը՝ բեն Լադենը կարող էր զարգացնել իր արշավն ԱՄՆ-ի դեմ: Չնայած անձնական միջոցների առկայությանը՝ բեն Լադենին լրացուցիչ միջոցներ էին անհրաժեշտ զինապաշար ձեռք բերելու, ռազմական ճամբարներ ստեղծելու համար: Թույլտվություն ունենալով օգտագործել Իրաքի տարածքն ու համատեղ ճամբարներ հիմնել՝ ալ-Կաիդան ձեռք էր բերում անվտանգ գոտում գործելու հնարավորություն:

Այդուհանդերձ, որքան էլ այս դաշինքը կարող էր երկկողմանի շահավետ լինել, վերոնշյալ հիպոթեզերն ուսումնասիրելով՝ գալիս ենք այն եզրակացությանը, որ ալ-Կաիդայի ու Իրաքի միջև համագործակցությունը քիչ հավանական էր:

Նայենք առաջին հիպոթեզը երկարատև համագործակցության վերաբերյալ: Սաուդյան Արաբիայից վտարվելուց հետո բեն Լադենը կանգնեց կազմակերպչական ճգնաժամի առաջ: Նա անցավ Սուդան, ուր դարձավ մեկը տասնյակ ռազմական գործիչներից: Լինելով փորձված կազմակերպիչ և տարբեր շարժումների հետ աշխատելու ունակ՝ նա վտանգավոր գործիչ էր մրցակիցների համար: 1994թ. նրա դեմ մահափորձ կազմակերպվեց: Բեն Լադենը հասկացավ, որ Սուդանը վստահելի չէ և կարող է վաճառել իրեն Արևմուտքից զիջում ստանալու համար: Ակնհայտ էր, որ բեն Լադենը թույլ ու անվստահելի էր երկարատև գործունեության համար:

Վստահության հարցում ևս գործոնները հոգուտ դաշինքի չէին խոսում (հիպոթեզ 2): Բեն Լադենը լավ հիշում էր Սադդամի դավաճանությունը Աբու Նիդալին: Այսինքն՝ բեն Լադենն ավելի շատ կնախընտրեր գործել միայնակ: Սակայն նա ուժեղ ճնշման տակ էր Սուդանի կողմից և բավական ծանր դրության մեջ էր, ինչը ստիպում էր նրան համագործակցության եզրեր փնտրել Սադդամի հետ (հիպոթեզ 4): 1990-ականներին բեն Լադենը բավական մեծ համբավ ուներ մուսուլմանների շրջանում, սակայն շարունակում էր մնալ մեկը շատերի մեջ: Սադդամը պատճառ չունեց

մտածելու, որ բեն Լադենն ու նրա գործունեությունը երկար կյանք կունենան, տպավորությունն այն էր, որ բեն Լադենը կարճաժամկետ նպատակներ է հետապնդում, ուստի կանխատեսելի էր, որ դաշինք կազմելուց անմիջապես հետո նա կարող է դավաճանել:

1990-ականներին ծանր էր նաև Սադդամի դրությունը: Ճնշումն ԱՄՆ-ի կողմից գնալով ուժեղանում էր: Ավագ Բուշի վարչակազմի կողմից Սադդամի դեմ ապստամբության կոչից հետո Բաաս կուսակցությունն առճակատվեց շիական ու քրդական փոքրամասնությունների ընդվզումներին: ԱՄՆ-ը երկու ոչ թռիչքային գոտի սահմանեց Իրաքի հյուսիսում ու հարավում: Դա նշանակում էր, որ Սադդամը չէր կարող օգտագործել իր ամբողջ ռազմական կարողությունն ըմբոստներին ճնշելու համար: Սա հնարավորություն տվեց քրդերին Բադդադից անկախ տարածքային միավոր ստեղծելու: Որոշ տվյալների համաձայն՝ Շոցի պատերազմից հետո Սադդամը կորցրել էր վերահսկողությունն Իրաքի տարածքի 25-50%-ի վրա: Սադդամի իշխանությունն անկման շեմին էր: Իրաքը պատժամիջոցների էր ենթարկվում նաև ՄԱԿ-ի կողմից: Սահմանվեց առևտրային էմբարգո, թույլատրվում էր միայն սննդի ու դեղորայքի առևտուրը: Իրաքի տնտեսությունը քայքայվում էր: ԱՄՆ-ի հաջորդ նախագահ Բիլ Բլինթոնը ևս Սադդամին զսպելու քայլեր էր ձեռնարկում: Մասնավորապես, Քլինթոնը հրթիռակոծեց Սադդամի պալատներն՝ ի հատուցում նախկին նախագահ Բուշ ավագին սպանելու ահաբեկչական ծրագրի: Սադդամը հստակորեն գիտակցում էր, որ ԱՄՆ-ն ունի բոլոր հնարավորություններն իր իշխանությունը տապալելու: Այս պայմաններում ահաբեկիչների հետ համագործակցելը միայն կօգներ ԱՄՆ-ին հիմնավորել իր պահանջներն Իրաքի նկատմամբ: 2006թ. բացահայտված մի քանի ձայնագրություններ, որոնք կատարվել են Սադդամի ու նրա կառավարության ներկայացուցիչների հանդիպման ժամանակ, վկայում են՝ Սադդամն իրոք հաշվի է նստել այն փաստի հետ, որ ահաբեկիչների հետ համագործակցության դեպքում ԱՄՆ-ը լայնամասշտաբ հարձակում կարող է սկսել: Սադդամը մասնավորապես ասել է. «Ահաբեկչությունը մոտ է: Ես հայտնել եմ ամերիկացիներին և նաև բրիտանացիներին, որ ապագայում ահաբեկիչները կտիրապետեն զանգվածային ոչնչացման զենքի: Սակայն այս ամենն Իրաքից չէ գալիս»:

Այս ընթացքում փոխվում էր բեն Լադենի վիճակը: Տեղափոխվելով տալիբների կողմից կառավարվող Աֆղանստան՝ նա սկսեց կայունանալ: Ռազմական ու ֆինանսական օգնության դիմաց նա Աֆղանստանում ստացավ այն ազատությունը, որ հնարավորություն տվեց ստեղծել իր կազմակերպությունը: 1996թ. նա պատերազմ հայտարարեց ԱՄՆ-ին: 1998-ին Քենիայում ու Տանզանիայում ԱՄՆ-ի դեսպանատների պայթեցումը, որին Քլինթոնը պատասխանեց հրթիռային հարձակմամբ, ոչ թե զսպեց, այլ ավելի մեծ ժողովրդականություն բերեց բեն Լադենին: Նրա կազմակերպության անդամներն արդեն 1998թ. հասնում էր մի քանի հարյուր հազարի: Բեն Լադենի գործունեությունը դառնում էր հեռանկարային ու կենսունակ:

Մինչ այդ Սադդամի վիճակն ավելի էր վատթարանում: Սադդամը մերժեց կասկածելի զենքի շուրջ հետազոտություններ անցկացնելու ՄԱԿ-ի պահանջը: ԱՄՆ-ն սպառնում էր ռազմական գործողություններով: 1998թ. նոյեմբերի 16-ին ԱՄՆ-ն Իրաքի դեմ իրագործեց «Աղվեսն անապատում» գործողությունը, որն օդային մասսայական հարձակում էր՝ ուղղված միջուկային զենք արտադրելու՝ Իրաքի հնարավորությունների ոչնչացմանը:

Որոշ տվյալների համաձայն՝ 1999թ. իրաքյան մի քանի պաշտոնյաների ու բեն Լադենի միջև հանդիպում է տեղի ունեցել: Երկու կողմերն էլ իրենց ասելությունն են արտահայտել ԱՄՆ-ի նկատմամբ: Այնուամենայնիվ, 9/11 կոմիտեի զեկույցի համաձայն՝ այս հանդիպման արդյունք հանդիսացող համագործակցության ոչ մի ապացույց չկա: Հանդիպման ժամանակ ուժեղ կողմը բեն Լադենն էր իր հզորացող կազմակերպությամբ: Իր դիրքերը հաստատելու համար նա այլևս Իրաքի օժանդակության կարիքը չունեւ:

Բեն Լադենը հաշվի էր նստում Սադդամի անվստահելիության հետ: Նա չէր կարող Իրաքին զիջել իր ինքնիշխանությունը: Այս ամենը ցույց է տալիս, որ նա հրաժարվում էր համագործակցել Սադդամի հետ ոչ թե քաղաքական գաղափարների համար, այլ պարզապես չէր վստահում նրան:

2001թ. 9/11-ը կտրուկ բարձրացրեց բեն Լադենի հեղինակությունն իսլամիստական շրջանակներում: Նա հայտարարվեց ԱՄՆ-ի թիվ մեկ թշնամի: Այս շրջանում Սադդամի համար համագործակցությունը բեն Լադենի հետ կնշանակեր հրավերք ԱՄՆ-ին Իրաք ներխուժելու համար: Los Angeles Times-ի համաձայն՝

Սադդամն ուղղակիորեն կարգադրում էր բոլորին որևէ գործարքի մեջ չմտնել ալ-Կաիդայի հետ:

2003թ. մարտին ԱՄՆ-ը ներխուժեց Իրաք, կարճ ժամանակում տապալեց իրաքյան բանակը և ապրիլի 9-ին Բաղդադի իշխանությունն իր ձեռքը վերցրեց: Հետագա ամիսներին, սակայն, ԱՄՆ-ն առճակատվեց համառ դիմադրության նախկին բասսիստների ու ֆիդայիների կողմից: Սադդամն իր կողմնակիցներով սկսեց դիմադրական ցանց ձևավորել, որին աստիճանաբար միանում էին մուջահիդներ տարբեր վայրերից: Նրանցից շատերը բացահայտորեն համակրում էին Օսամա բեն Լադենին, շատերն էլ ներկայանում էին որպես ալ-Կաիդայի անդամներ: Դժվար է ասել, թե ինչ չափով էին Սադդամն ու բեն Լադենը վերահսկում նրանց գործողությունները, այդուհանդերձ, հետաքրքրականն այն է, որ պարտիզանական պատերազմի սկզբնական շրջանում վախ հարուցող դաշինքն սկսեց գործել: Բասսիստներն ու ալ-Կաիդան վերջապես, կարծես, համագործակցում էին: ԱՄՆ-ի դեմ կռվելու Սադդամի հնարավորությունն այնքան էր փոքրացել, որ նա ստիպված էր համագործակցել մուջահիդների հետ (հիպոթեզ 4): Այս անգամ status quo-ի գինը շատ թանկ էր Սադդամի համար: Սակայն հաշվի առնելով առաջին հիպոթեզը՝ հարկ է նշել, որ այս համագործակցությունը հիմնված չէր երկարատևության ու երկարաժամկետ նպատակների վրա, այլ պարզապես՝ անհրաժեշտության:

Պետականության կառուցումն ու անցումային քաղաքականությունն Իրաքում⁵⁴

2003թ. ԱՄՆ-ի ներխուժումից հետո Իրաքը մտավ քաղաքական նոր գործընթացների փուլ, որ նպատակ ուներ բարեփոխել Իրաքի պետությունը և ստեղծել ժողովրդավարական կառույցներ: Իրաքի պետությունն արմատապես փոխելուն ուղղված քայլերը, սակայն, ԱՄՆ-ի ու նրա իրաքյան դաշնակիցների կողմից իրականացվեցին որպես վերից վար անցումային և ոչ որպես արմատական գործընթացներ: 2003թ. հունիսին ստեղծվել էր ամերիկացիներից ու իրաքցիներից կազմված Ժամանակավոր կռույցի իշխանություն, որը 2004թ. իշխանությունը հանձնեց Իրաքի կառավարող խորհրդին: Մինչև 2005թ. խորհրդարանական ընտրությունները քաղաքական գործընթացներն իրականացվում էին ԱՄՆ-ի ու նրա իրաքյան դաշնակիցներից կազմված Կառավարող խորհրդի ու ժամանակավոր կառավարության կողմից:

Անցումային գործընթացների ոչ ճիշտ կառավարման արդյունքը եղավ երկրի ներսում քաղաքական և տնտեսական ուժերի բաժանման վերաբերյալ համաձայնության ձախողումը:

Նախ՝ 2005թ. հունվարին խորհրդարանական ընտրություններին հիմնական առաջնորդներն ու ընտրազանգվածը համաձայնության չեկան, թե ինչպես պետք է կառավարվի երկիրն անցումային շրջանում: Սուրհի առաջնորդները բոյկոտեցին ընտրությունները, իսկ սահմանադրության մշակման գործընթացին մասնակցեցին միայն մեկ ամիս: Երկրորդ՝ այնպիսի կարևոր հարցեր, ինչպիսին էին դաշնայնությունը, կրոնը, պետությունը և կանանց իրավունքները, համընդհանուր քննարկման առարկա չդարձան: Որպես արդյունք՝ երկիրը սահմանադրության ստեղծման ձևավորման գործընթացն սկսեց առանց այս հիմնարար սկզբունքների շուրջ լուրջ քննարկումների ու եզրակացությունների: Երրորդ՝ համընդգրկուն քննարկումների բացակայությունը նշանակում էր, որ ազգային նոր ֆիզուրների վերհանման համար չէին ստեղծվել անհրաժեշտ պայմաններ: Չորրորդ՝ ընտրական ցուցակներն արտահայտում էին ոչ թե ընդհանուր հասարակական, այլ առանձին կրոնական ու էթնիկ ներկայացվածություն:

⁵⁴ Katia Paragianni, “The Building and Transitional Politics in Iraq: The Perils of a Top-down Transition”, *International Studies Perspectives (International Studies Association)*, Volume 8, Issue 3, August 2007: 253-271.

Ժամանակավոր ադմինիստրատիվ օրենքի համաձայն՝ ազգային ժողովի ընտրությունները պետք է տեղի ունենային 2005թ. հունվարի 31-ին: Կոալիցիոն իշխանությունը հրապարակեց թիվ 96 հրամանը՝ «Ընտրական օրենքը», որն արդյունք էր Իրաքում ՄԱԿ-ի անցկացրած կոնսուլտատիվ աշխատանքների: Ըստ օրենքի՝ Իրաքում գործելու էր ընտրական միասնական ձև՝ համամասնական ներկայացվածության սկզբունքով: Արդար ընտրությունների վերաբերյալ խորը կասկածներ ունեին սուննիները. նրանք պնդում էին, որ սուննի ընտրազանգվածի համար անվտանգությունն ապահովված չէ, ինչն արգելում էր նրանց հոսքն ընտրամաս: Սուննի առաջնորդների կողմից ընտրությունները բոյկոտվեցին, որի արդյունքում սուննի ընտրողները չնչին տոկոս կազմեցին: Իրաքի ընտրազանգվածը քվեարկեց հիմնականում էթնիկ սկզբունքից ելնելով: Արդյունքում խորհրդարանում շիաները զբաղեցրին 48%, քրդական կոալիցիան՝ 27%, ժամանակավոր կառավարության վարչապետ Իյադ Ալաուիի խմբակցությունը՝ 14%: Սուննիները խորհրդարանում զբաղեցրին ընդամենը 17 աթոռ:

Նախընտրական շրջանում քաղաքական գործընթացների բացակայության արդյունքում խորհրդարանը չկարողացավ համաձայնության գալ նաև հետընտրական շրջանում: Միայն երեք ամիս անց իրաքյան լիդերները համաձայնության եկան ժամանակավոր կառավարություն ստեղծելու հարցում: Սուննիները հայտարարեցին, որ մասնակցելու են սահմանադրության մշակման պրոցեսին և առաջիկա ընտրություններին: Սահմանադրության մշակման աշխատանքներին, սակայն, սուննիներին չտրվեց ակտիվ մասնակցության հնարավորություն: Սկզբում 55 անդամից բաղկացած սահմանադրական կոմիտեում կար ընդամենը երկու սուննի ներկայացուցիչ, հետագայում նրանք տասնհինգն էին: Սակայն մինչ նրանց միանալը կոմիտեին, շիա և քուրդ ներկայացուցիչներն արդեն համաձայնության էին եկել փակ դռների ետևում՝ առանց սուննի ներկայացուցիչների: Սահմանադրության նախագիծը, որ հենված չէր փոխզիջումային համաձայնության վրա, մերժվեց սուննիների կողմից: Այն քննարկման դրվեց երկրորդ անգամ, և սուննիները կրկին հավանություն չտվեցին: Միայն հանրաքվեից մի քանի օր անց համաձայնություն ձեռք բերվեց, որ նորընտիր խորհրդարանը հետագայում կբարեփոխի սահմանադրությունը: Այս

համաձայնությունից հետո սուսնի առաջնորդները կոչ արեցին իրենց հետևորդներին քվեարկել հոգուտ սահմանադրությանը: 2005թ. հոկտեմբերի 15-ին քվեարկողների 78.6 %-ը կողմ քվեարկեց սահմանադրությանը, իսկ 21.4%-ը՝ դեմ: Սուսնիական Անբար և Մալահեդդին մարզերում քվեարկողների մեծամասնությունը դեմ էր սահմանադրությանը: Այս հանրաքվեն ավելի արեց հարաբերությունները մի կողմից արաբների ու քրդերի, մյուս կողմից՝ սուսնիների ու շիաների միջև: 2005թ. հոկտեմբերին ընդունված սահմանադրությունը չապահովեց երկրի ապագայի վերաբերյալ փոխզիջումային մոտեցում: Իրաքի առաջնորդները համաձայնության չեկան նաև այնպիսի կարևոր հարցի շուրջ, ինչպիսին է բնական ռեսուրսների շահագործումը:

Շատերի կարծիքով երկարատև քննարկումներն ու համատեղ աշխատանքն այլ արդյունք կարող էին ապահովել սահմանադրական հանրաքվեի համար: Իրականում սուսնիներն այնքան էլ կոշտ դիրքորոշում չէին որդեգրել, որոշ սուսնի առաջնորդներ նույնիսկ հավանություն էին տվել ֆեդերալիզմի որոշակի մոդելի: Սակայն նրանց ժամանակ ու հնարավորություն չտրվեց շատ սկզբունքներ ըմբռնելի ու ընդունելի դարձնել ընտրողների համար:

Ի՞նչ է անհրաժեշտ կոնֆլիկտային կամ ետկոնֆլիկտային երկրներում պետական կառույցների ստեղծման համար: Ըստ փորձագետների՝ նախ վստահելի ու համոզիչ երաշխիքներ պետք է առաջարկվեն բոլոր քաղաքական ուժերին առ այն, որ նրանց շահերը նոր համակարգում պաշտպանվելու են: Փորձագետները պնդում են նաև, որ խաղաղության ու պետության ստեղծման գործընթացն ավելին է, քան առաջին ընտրություններին պատրաստվելը: Նրանց պնդմամբ պետական կառույցները դիմակայուն են, եթե ներկայացնում են իրական շահեր և շահերի իրական բախում: Ուստի՝ պետական կառույցները չեն կարող պարզապես պարտադրվել արտաքին ուժի կողմից, դրանք պետք է բխեն, զարգանան ու հասունանան տեղական իրականությունից: Ընտրություններից առաջ անհրաժեշտ է անցկացնել խորհրդակցական բարձր մակարդակի աշխատանքներ և ապահովել հասարակական օժանդակություն, որը լեգիտիմություն կապահովի պետական նոր համակարգի համար: Սա երկարատև գործընթաց է, որում արտաքին ուժն, անշուշտ, մեծ դեր ունի հասարակական անվտանգություն, ծառայություն ապահովելու և ազգային առաջնորդներին անհրաժեշտ

փոխզիջումների դրդելու գործում: Սակայն նրա ազդեցությունը պետք է սահմանափակ լինի:

Մի կողմից քաղաքացիական հասարակության ու ժողովրդավարական ուժերի թուլությունը ստիպում է արտաքին խաղացողներին ազգային առաջնորդներից իշխանությունն ամբողջությամբ իրենց ձեռքը վերցնել: Մյուս կողմից՝ պետական նոր կառույցների պարտադրումն արտաքին ուժերի կողմից խոցելի հետևանք է ունենում: Նման կառույցներն անմիջական ազդեցություն չեն կարող ունենալ հասարակության վրա, քանի որ չեն բխում նրա ներքին պահանջներից, այլ պարզապես պարտադրվում են:

Փորձագետներն այս խնդիրը հաղթահարելու մի քանի տարբերակներ են առաջադրում: Ոմանք պնդում են, որ մի երկրում, ուր պետական ապարատն այլևս գոյություն չունի, ՄԱԿ-ը պետք է ստանձնի կառավարման հստակ գործառույթներ: Նրա հանդես գալը զուտ որպես միջնորդող ու կարգավորող ուժ անհամապատասխան է ստեղծված իրավիճակին: Ոմանք պնդում են, որ մինչև մրցակցային քաղաքականությանն անցնելը պետք է ձևավորել ինստիտուցիոնալ համակարգ, քանի որ շուտափույթ լիբերալիզացիան կարող է նոր կոնֆլիկտներ առաջացնել: Սակայն այս ձևակերպումները չեն պատասխանում հետևյալ հարցին. ինչպե՞ս պետք է պետական կառույցները ձեռք բերեն ազգային ու էլիտար զանգվածի օժանդակությունը: “Ելքի”, քիչ թե շատ ձևավորված պետական կառույցների հանձնումն ազգային առաջնորդներին մնում է չլուծված խնդիր: Բացի այդ, երբ տեղական ուժերը չեն մասնակցում այս գործընթացներին, նրանք ավելի են հակադրվում արտաքին ուժերին:

Անցումային շրջանը դեկավարելու մեթոդի վերաբերյալ մյուս առաջարկը համաձայնության գալն է տեղական իշխանական էլիտայի ու արտաքին ուժերի միջև: Համատեղ անցումային վարչակազմը երկիրն առաջնորդում է դեպի առաջին ընտրություններ, ինստիտուտների վերակառուցում ու սահմանադրության շուրջ բանակցություններ: Ենթադրվում է, որ օտար ռազմական ուժերի, միջազգային վարչակազմի ու տեղական էլիտայի ոչ մեծ խմբի համատեղ աշխատանքը կապահովի հասարակության օժանդակությունը, կիրականացվեն լայնածավալ քննարկումներ երկրի ապագայի շուրջ, և ընտրությունների արդյունքում իշխանության կգան լեգիտիմ

ուժեր: Այս տարբերակը, սակայն, Ետկոնֆլիկտային երկրներում կողմերի անհամաձայնության պատճառով այնքան էլ արդյունավետ չի գործում:

Երրորդ այլընտրանքն անցումային շրջանն անմիջականորեն տեղական քաղաքական ուժերի կողմից ղեկավարելն է: Իհարկե, արտաքին ուժերի օգնությունը, հատկապես ռազմական ուղորտում, անհրաժեշտ է: Սակայն տեղական քաղաքականությունն անմիջապես պետք է գործարկվի, իսկ արտաքին ուժերը պետք է հնարավորին չափ շուտ հեռանան երկրից: Պետականության կառուցման գործում արտաքին օժանդակությունը չի կարող փոխարինել տեղական միջոցներին: Նոր պետական կառույցները պետք է ներքին քաղաքական գործընթացներից ծնվեն:

Խնդիրն այն է, որ երկրի սահմանադրությունը չի կարող և չպետք է պարտադրված լինի դրսից: Ուստի՝ սահմանադրության ընդունման հարցում կարևոր է ոչ միայն փաստաթուղթը որպես արդյունք, այլև այն գործընթացները, որոնք տանում են այդ փաստաթղթի ձևավորմանը: Արտաքին ուժերը պետք է նպաստեն, որպեսզի սահմանադրությունը մշակվի ընդգրկուն քննարկումների, տեղական ուժերի ու հասարակության համաձայնության արդյունքում: Դրանով պետք է սահմանափակվի արտաքին ուժերի միջամտությունը սահմանադրության մշակման ու ընդունման գործում: Արտաքին ուժերը պետք է նպաստեն նաև հասարակության մեջ կարգուկանոնի հաստատմանն ու հասարակական ծառայությունների ապահովմանը:

Իհարկե, լայնածավալ քննարկումներ, խորհրդակցություններ կազմակերպելը դյուրին գործ չէ: Ետկոնֆլիկտային երկրներում մշտապես մեծ է լարվածությունը, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ դրանք ամենից արդյունավետ միջոցն են նույնիսկ այն երկրներում, որտեղ բռնությունները դեռևս սպառնալիք են:

Իրաքում անցումային գործընթացի յուրաքանչյուր փուլ գուրկ էր կոնսեսուսային համաձայնություններից, խորհրդակցություններն անցկացվում էին միայն նեղ շրջանակներում: Մինչդեռ ԱՄՆ-ի ու իրաքյան էլիտայի ընտրած կուրսը, որ մինչ օրս իրեն չի արդարացրել, ուներ այլընտրանք: 2003թ. ամերիկյան ներխուժումից անմիջապես հետո կարելի էր ստեղծել Իրաքյան ժամանակավոր կառավարություն Իրաքի կառավարող խորհրդի փոխարեն, իսկ ժամանակավոր ադմինիստրատիվ օրենքի փոխարեն, որն ընդունվել էր փակ դռներից այն կողմ և չէր ապահովում որևէ

ընդգրկուն քննարկում ընտրազանգվածի համար, կարելի էր կազմակերպել լայնածավալ քննարկումներ, բանավեճեր: Ընտրական օրենքը հաշվի էր առնում ոչ թե ազգային միասնական ընտրազանգվածը, այլ Իրաքի առանձին մարզերը: Ազգային կոնֆերանսը կարող էր բարեփոխել ժամանակավոր ադմինիստրատիվ օրենքը, և վերջապես, սահմանադրության շուրջ բանակցությունները պետք է շարունակվեին սուննիների հետ՝ թույլ տալով նաև միջազգային միջնորդների, հատկապես ՄԱԿ-ի միջամտությունն այս հարցին:

Այսպիսով, հիմնական գործողներն էին ԱՄՆ-ն ու իրաքյան էլիտայի մի նեղ շրջանակ, ինչը թույլ չտվեց հաշվի նստել այլ գործիչների կարծիքի հետ և տալ նրանց երաշխիք իրենց շահերի պաշտպանման վերաբերյալ: Արդյունքում յուրաքանչյուր փուլ մեկ այլ փուլի էր անցնում առանց լուծում տալու հիմնական մարտահրավերներին:

Ռազմավարություն և հետևանքներ⁵⁵

Այսօր Իրաքում կայունությունն ու անվտանգությունն ապահովված չէ: Մա դրդում է քննադատներին այլընտրանք առաջ քաշել Բուշի վարած ռազմավարությանը, քանի որ դրանով է պայմանավորվում Իրաքում ընդվզումների հավանականությունը, դրա աճն ու կանխարգելումը:

2007թ. հունվարին ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բուշը ներկայացրեց Իրաքի իրավիճակը կայունացնելու ծրագիրը, որի հիմնական կետն Իրաքում ամերիկյան զինված ուժերի ավելացումն էր⁵⁶: Նպատակը Բաղդադի փողոցներում խաղաղության հաստատումն էր ու դեմոկրատիայի հաջողության ապահովումը: Այս ռազմավարության քննադատները պնդում էին, որ ամերիկյան զինվորական ներկայությունը 21.500 զինվորներով ավելացնելը միայն կուժեղացնի հակաամերիկյան տրամադրությունը, կնպաստի նոր բռնություններին:

Կանխատեսումների համաձայն՝ Իրաքում ամերիկյան ուժերի փոքրաքանակ ավելացումը չի ծառայելու իրավիճակի կայունացմանը: Ըմբոսությունները գրեթե նույն տեմպով շարունակվելու են:

Աճի ռազմավարությանն այլընտրանք է էսկալացիայի ռազմավարությունը: Մա նշանակում է զինված ուժերի մեծաքանակ ավելացում, որը պետք է իրականացվի երկու փուլով՝ սկզբում մինչև 500.000, ապա՝ 1.000.000, ինչն ընդվզումները կկրճատի 16%-ով:

Մյուս այլընտրանքն է ամերիկյան ու բրիտանական զինված ուժերի դուրսբերումն Իրաքից: Մա նշանակում է, որ Իրաքում գործելու է զուտ իրաքյան 134 հազարանոց զորքը, կամ այն ևս կրճատվելու է մինչև 65.000: Մակայն կանխատեսումների համաձայն՝ այս ռազմավարությամբ ընդվզումների 51 ու 53% հավանականություն է լինելու համապատասխանաբար: Այն իր արդյունավետությամբ շատ քիչ է տարբերվելու զորքի փոքրաքանակ ավելացման ռազմավարությունից:

Վերոնշյալ ռազմավարությունների հաջողությունը մեծապես կախված է այն բանից, թե երբ և ինչ պայմաններում են դրանք գործադրվում: Կանխարգելիչ քայլերն

⁵⁵ Andrew J. Enterline, J. Michael Greig, “ Surge, Escalate, Withdraw, and Shinseki: Forecasting and Retro-casting American Force Strategies and Insurgency in Iraq”, *International Studies Perspectives (International Studies Association)*, Volume 8, Issue 3, August 2007: 245-253.

⁵⁶ Բուշի այս ելույթը տեղադրված է Սպիտակ տան կայքի արխիվում՝ <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2007/01/200701107.html>

ավելի արդյունավետ են, երբ ընդվզումները դեռ նոր են սկիզբ առնում, քան երբ դրանք արդեն հասուն բնույթ ունեն:

Չորրորդ ռազմավարությունը «Շինսեկիի» ռազմավարությունն է: Այն կոչվում է ԱՄՆ զինված ուժերի գեներալ Էրիկ Շինսեկիի անունով: Նա դեռ 2003թ. Իրաք ներխուժելուց առաջ պնդում էր սենատի Զինված ծառայությունների կոմիտեին, որ մի քանի հարյուր հազարանոց բանակ է անհրաժեշտ ետպատերազմյան Իրաքը կայունացնելու ու վերականգնելու համար: Շինսեկիի այս առաջարկը հրապարակայնորեն քննադատվեց հատկապես պաշտպանության փոխքարտուղար Փոլ Վուլֆովիցի կողմից: Բոսնիայում փորձ ձեռք բերած գեներալի պնդմամբ Իրաքում խաղաղություն հաստատելու համար առավել կարևոր էր զինված ուժերի ճիշտ օգտագործումը ետպատերազմական շրջանում, և որ 2003թ. զանգվածային ներխուժումն Իրաք անհամեմատ կնվազեցներ ընդվզումների հավանականությունը 2007թ.: